

Ortaçağ Avrupası'nda Kent Olgusu ve Kütüphanelerin Toplumsallaşma Süreci -I-

Cities and Socialization of Libraries in Medieval Europe

Dilek Bayır Toplu*

Öz

Bu çalışmada Ortaçağ Avrupası'nda kütüphanelerin toplumsallaşma süreci, kent olgusu ve düşünsel hareketlilikler bağlamında irdelenmektedir. Kentler; toplumların ekonomik temelli değişim süreçlerinin bir uzantısı olarak üretim-tüketim akışı içinde tüccar (burjuvazi) sınıfını yaratmıştır. Tüccarlar kendilerine surlar dışında bir mekan (yaşam alanı) seçerek günümüz toplumbilimcileri tarafından da desteklenen, köy yaşamından farklılıklar gösteren yeni bir yapının oluşumu ile Ortaçağ'ın Feodal Rejimi içerisinde yerini almıştır. Kent kurumlarını yaratırken, kurumlar da "kent"i, "köy"den ayıran özellikleri beraberinde getirmiştir. Teknolojik gelişmeler, keşifler, sınıfsal hareketler, üretim-tüketim modellerindeki değişim, düşünsel hareketlilikler, Ortaçağ Avrupası'nı uzun ve zahmetli süreçlerden ve deneyimlerden sonra "Aydınlanma Dönemi"ne taşımıştır. "Aydınlanma"nın insanı, aklı ve eleştirel yaklaşımı temel aldığı düşünce yönteminde "bilgi" aklın bir ürünüdür. Bu yaklaşım bilginin içinde bulunduğu kitabın ve kütüphanelerin toplumsallaşma sürecini başlatmıştır. Matbaanın icadıyla başlayan kitabın evrimleşme süreci ve o dönemdeki kentsel hareketlilik, kültürler arası etkileşimi hızlandırarak bilginin yayımını olumlu yönde etkilemiştir. Bir anlamda bilgi toplumsallaşırken, kütüphaneler de kentlerin sunduğu olanaklarla daha hızlı bir şekilde halkın erişebileceği, bilgilerin bulunduğu mekanlar konumuna gelmiştir. "Kent" Ortaçağ'da doğmuş ve bu uzun süreç, toplumsal yapıları etkileyerek kütüphanelerin halka açılmasında, ücretsiz hizmet vermesinde dolaylı bir etken olmuştur.

---

* Dilek Bayır Toplu, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanecilik Bölümü Araştırma Görevlisidir; e-posta: toplu@hacettepe.edu.tr

Abstract

In this study, socialization of libraries in Medieval Europe has been examined by means of the growing of cities and movements of ideologies. Cities, as results of economic based changes, caused the apperance of merchantiles in produce and consumption flows. Cities, by selecting an area outside of feudal city walls, and by consisting new living habits which shows differances from village living habits took its place in Medieval Feudal Regime. While cities consist their conceits, conceits consists the specialisations which identifies the city from the village. Technologic developments, innovations, the movements of different social classes, the changes in produce and consumption models, movements of ideologies; carried Medieval Europe to Enlighment Period after very long and difficult experiements. While the man in "Enlighment Period" ideologically based on rationalism and critical thinking; it realized knowledg as a product of rationalism. That realisation gave start to the socialisati-on of libraries and books and books which includes the "knowledge" stating with the innovation of press, the gobalization of books and the movements in cities gave speed to the interaction between cultures and effected the extansi-on of knowledge in a positive way. While knowledge was socialized by means of the opportunities of cities, libraries became space which knowledge can ea-sily reachable by society. Cities arosed in Middle ageesand by effecting social structures, they became an indirect effect for reaching of libraries to society and moneyfree service.

Anahtar Kelimeler:

Ortaçağ Avrupası, Kentler, Feodal Rejim, Rönesans, Reform, Hümanizm, Aydınlanma Dönemi, Kütüphaneler

Keywords:

Medieval Europe, Cities, Feudal Regime, Renaissance, Reform, Humanism, Enlighment Period, Libraries

Giriş

Tarihsel süreçte kamusal alanın bir parçası olan kentler; toplumların ekonomik temelli değişim süreçlerindeki gelişmelere, savaşlara, doğal afetlere, yoksulluğa, teknolojik gelişmelere, sınıflar arasındaki çatışmalara vb. toplumsal yapılarıdaki etkileşime bağlı olarak oluşan kimi uygarlıkların başlan-gıcına, kimilerinin ise yerini bir başka uygarlığa bırakmalarına tanıklık et-

mişlerdir. Bu bağlamda kentler ve kent yaşamındaki farklı ekonomik temelli üretim sistemleri içindeki toplumsal sınıfların hareketliliği mi uygarlığı meydana getirmiştir, yoksa uygarlık denilen toplumsal gelişmişlik düzeyi mi kent ve kent yaşamını yaratmıştır, sorusu toplumbilimcileri kentlerin ortaya çıkışı üzerine sosyolojik temelli araştırmalar yapmaya yönlendirmektedir. Çünkü; toplumsal yapı, toplumun üretim modeli ve sınıfsal özellikleri ile yakından ilintilidir. Toplumsal iş bölümü, bir anlamda o toplumun neyi, nasıl ve hangi insan gücü ile ürettiğinin bir açıklamasıdır. Üretim biçimi; insan gücünü, üretilen ürünü, kullanılan iş gücü özelliğini (bedensel-zihinsel), ürünü (tarımsal-endüstriyel) etkilemektedir. “Kent” ve “köy” olguları genelde üretim modeli ve ürün; yani toplumsal çıktılar üzerine temellendirilmektedir. Bu nedenle kent olgusundaki ekonomik özellik bir anlamda endüstrileşme süreci belirleyici bir konuma sahip olmaktadır. Kentlerin ortaya çıkış süreci ve üretim modeli kent ve köy kavramlarını temellendirirken aynı zamanda da “kentli” ve “köylü” kavramlarının açıklanmasında belirleyici olmaktadır. Bu doğrultuda üretim modeli; kent olgusunun çerçevelerini çizerken bir taraftan da tüketim modellerinin toplumsal özelliklerini belirlemektedir.

Holton (1999:11-12) bazı toplumbilimcilerin “kenti; yenilik, toplumsal değişme ve çağdaşlık” kavramlarıyla ilişkilendirdiğini vurgularken bu kavramsal açıklamalar içinde “kent” ve “kırsal” olgularına da belirli kültürel anlamlar yüklediklerini ifade etmektedir. Kimilerince “kent” ve “kentliler”; “ilerleme”, “uygarlık” ve “aydınlanmanın” ateşleyicileri olarak tanımlanırken kimilerine göre ise kentsel yaşam, “toplumun değer yargı sisteminin çözülmesine neden olan bir olgu” olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte Holton; kent yaşamında bu iki farklı varsayım içerisinde temel olan “ilerlemenin ve düzensizliğin”, “toplumsal sorunların ve özgürleşmenin” kent olgusu ve kentsel yaşamın bir parçası olduğunu savunan bir diğer varsayımın asla göz ardı edilmemesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Çalışmamızın kent irdelemesinin yapıldığı Ortaçağ ve feodal yapının belirgin özelliği; toprak mülkiyeti, ticaret ve burjuvazidir. Düşünsel hareketler Ortaçağ Avrupa insanını yeni keşifler yapmaya zorlamıştır. Tarım alanındaki gelişmeler üretim fazlası yaratarak insan gücünü azaltmış, para ekonomisini oluşturmuş en önemlisi de tüketim modelini değiştirerek üretileni tüketiciye ulaştıran yeni bir sınıfın doğuşunu sağlamıştır. Üretim biçimi Ortaçağ Avrupası’nda yeni yaşam modellerini yaratmıştır. Bu noktada değişen ve gelişimini sürdüren Ortaçağ Avrupası üretim modelindeki değişimlerin ve düşünsel alandaki gelişmelerin etkisiyle insan aklına öncelik vermeye başlamıştır. Bununla birlikte her yeni düşünce akımı (Rönesans, Hümanizm, Reform, Aydınlanma vb.) yeni ve farklı mekanların (yaşamsal alanların) ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Toplumsal yapılarıdaki bu de-

ğişim süreci farklı özellikteki yaşam alanlarını yaratırken (kentleri) bir taraftan da bu yapısal değişiklikler toplumsal kurumları (din, eğitim, siyaset, ticaret vb.) yeniden şekillendirmeye başlamıştır. Kütüphaneler de bu kurumsallaşma sürecinde teknolojik gelişmeler ve düşünsel ilerlemelerin etkisiyle farklı bir yapıya bürünmeye başlamışlardır. Kentlerin ve kurumların toplumsallaşma sürecinde bireyin ve aklın ön plana geçtiği "Aydınlanma Dönemi" toplumsal bir kurum olan kütüphanelerin yapısal ve işlevsel değişikliğinin başlangıcı olmuştur. Bu bağlamda kütüphanelerin Ortaçağ Avrupası'ndaki toplumsal kaynaklarını saptamaya çalışmak bir anlamda o dönemin toplumsal değişimindeki etkenlerin neler olduğunun belirlenmesi anlamına gelmektedir.

Ortaçağ Avrupası terimiyle örtüşen feodal rejimin yani feodal sosyo-ekonomik yapının özellikleri kentleşmenin göstergeleri olarak kabul edilen kurumların (eğitim, din, savunma, siyaset, kültür vb) toplumsallaşma süreciyle yakından ilintilidir. Feodal rejimin ortaya çıkışı ve gelişimi toplumsal sınıflar arasındaki uçurumları beraberinde getirmiş ve bu sosyo-ekonomik, dinsel ve kültürel farklılık toplumun yapısal özelliklerini değiştirmiştir. Ortaçağ'a toplumsal koşullar temelinde bakıldığında kentlerin ve toplum kurumlarının bir parçası olan kütüphanelerin, toplumsal yapılar anlamına gelen politik, kültürel, ekonomik, eğitim ve düşünce alanındaki tarihsel gelişmelerden ayrı ele alınamayacağı görülmektedir. Ortaçağ Avrupası'nda kütüphaneler; bir anlamda kitaplar diğer bir anlamda da "*bilgi*" soylu ve ruhban sınıfın tekelinde kalmıştır. Bu noktada Ortaçağ'da kütüphanelerin toplumsallaşması, kitapların yani bilginin toplumsallaşması anlamına gelmektedir. Dönemin en belirgin özelliği olan sınıfsal farklılıklar soyluları ve din adamlarını ayrıcalıklı konuma getirerek eğitim görme ve onun bir sonucu olan okuma-yazma, bilgilenme hakkına da doğuştan sahip olmalarını sağlamıştır. Köylü sınıfın bilgilenme, kitaplarla ve kütüphanelerle tanışması, onlara ulaşması soylu ve din adamlarının insiyatifine bırakılmıştır. Anlaşılabileceği gibi Ortaçağ'da kütüphanelerin, kitapların ve bilginin toplumsallaşması "*erişilebilirlikle*" ve "*okuma-yazma yetisi*" ile ilintilidir. Toplumu oluşturan her bireyin bilgiye ve bilginin kayıtlı olduğu nesneye ulaşması durumunda kütüphanelerin toplumsallaşma süreci içinde olduğu ifade edilebilir. "***Bilgi gereksiniminin doğuş, nitelik ve çapı, içinde yeşerdiği ortama bağlı olduğundan, değişkenlik gösterecektir***" (Soysal, 1997:8). Bu nedenle Ortaçağ'ın bilgi gereksinim profili toplumsal yapılar temelinde irdelenmelidir. Feodal rejim ve onun mekansal (kentsel), yaşamsal özellikleri; oluşumunu, gelişimini ve değişimini sürdürürken kendi toplumsal bilgisini de yaratmış ve farklı sınıflar bu bilgilere düşünsel hareketlerin ivme kazanması sonucunda erişmeye başlamışlardır.

Bu çalışmada, Ortaçağ Avrupa kütüphaneleri; düşünsel değişim (Rönesans, Hümanizm, Reform ve Aydınlanma) süreçleri ve kent olgusu bağlamında irdelenmektedir. Konu; kentleşmenin, Ortaçağ Avrupa kütüphanelerini işlevsel ve mekansal açıdan nasıl etkilediği, kentlerin oluşumunu sağlayan üretim, tüketim ve teknolojik gelişmelerin toplumsal yansımalarının kütüphanelerin gelişiminde ve toplumsallaşma sürecinde nasıl yer aldığı üzerinde temellendirilmektedir. Çalışmamızda kütüphaneler, kentlerin ortaya çıkışı olarak kabul edilen X-XI. yüzyıllar zaman dilimi ve sonrası itibarıyla ele alınmaktadır. Bu nedenle Ortaçağ'da kent olgusunun ortaya çıkış süreci ile ilgili ayrıntılar büyük önem taşımaktadır

Çalışmamızda düşünsel hareketlerin ve özellikle "Aydınlanma Dönemi" bakış açısının kütüphaneler üzerindeki etkilerinin neler olduğuna yönelik saptamaların yapılması amaçlanmaktadır. Çalışma, kent olgusunun kütüphanelerin toplumsallaşma sürecinde nasıl bir rol oynadığının belirlenmesine yöneliktir. Kent olgusu ve kütüphaneler Ortaçağ Avrupası ile sınırlandırılmıştır. Ortaçağ döneminin çok geniş bir zaman dilimi olması ve bir çok düşünsel süreci içinde barındırması nedeniyle çalışmamız o dönemdeki belirgin olayların saptanması ve kütüphanelere yansımalarının belirlenmeye çalışılması şeklindedir. Bu nedenle çalışma bir giriş niteliğini taşımaktadır. Çalışma *Türk Kütüphaneciliği*'nde iki bölüm halinde yayınlanacaktır.

Toplum Kuramında Kentin Yeniden Doğuşu

Tarihin bilinen ilk kentsel izleri Maden Devri'nin İ.Ö. 4000-3000 yıllarına kadar geriye götürülebileceği gibi birçok toplumbilimci tarafından kentsel anlamda ilk yaşama alanlarının ve kentsel yaşam izlerinin Yakın-Doğu'da Fırat ve Dicle Nehirleri arasındaki vadilerde ve Nil Nehri Vadisi'nde temellerinin atıldığı kabul edilmektedir. Akdeniz kıyılarından Doğu ve Batı'ya doğru yayılan ve gelişen kentler içersinde Eski Mısır; Memfis Kentini, Babil İmparatorluğu; Babil Kentini, Asur İmparatorluğu; Ninova Kentini merkez olarak seçmişler ve bu kentleri İlkçağ'ın kültürel, ekonomik, politik, düşünsel alanda kendi uygarlıklarının en önemli kenti olarak tarih sayfalarına geçirmişlerdir (Yörükán, 1968:1; Tanilli, 1984; Tuna, 1987: 82-86). İlkçağ'ın kentlerinde yönetim, din, eğitim, üretim ve askeri alanlardaki kişiler/gruplar bir arada yaşamaya başlarken bir anlamda toplumsal sınıfların oluşmasını sağlamışlardır. İlkçağ'ı Ortaçağ'a taşıyan uzun dönemde gelişen ve değişen, belli bir alanda yaşama nedeni ve biçimi Asya ve Avrupa kıtalarında farklı boyutlar kazanmıştır. Uygarlığın ilk kentleri olarak kabul edilen İlkçağ'ın bu kentsel izlerine rağmen birçok toplumbilimci günümüz değer yargı biçimiyle neden ve özellikle Ortaçağ Avrupası'nda ortaya çıkan, tarih sah-

nesinde eski fakat yaşamsal çıktılar açısından farklı görülen mekanları (yerleşim alanları) bölgelerini “**kentleşmenin**” bir simgesi ve ölçütü olarak kabul etmektedir; Ortaçağ Avrupası'nın yaşamsal mekanlarını İlkçağ'ın Batı'da yarattığı Roma ve Helen Uygarlıkları'nın yaşamsal mekanlarından ayıran özellikleri (politik, ekonomik, kültürel, tarım, sanayi vb.) nelerdir ve neden toplumbilim kuramcıları tarafından kentsel yaşamın başlangıcı olarak kabul edilmektedir? Ortaçağ Avrupası'nda kentleri ve kentlileri (modern anlamda) yaratan toplumsal hareketler nelerdir? Kentsel yaşamın bir uzantısı olan kurumlar Avrupa'da Ortaçağ dinamikleri içerisinde nasıl yer almıştır? Kentlerin ve kent yaşamının göstergeleri olarak kabul edilen eğitim, sanat, savunma, ticaret, din, bilim vb. alanlarındaki kurumsallaşma süreci nasıl gelişmiştir ve şekillenmiştir? vb. sorulara verilecek yanıtlar Ortaçağ'da karanlık dönemini yaşadığı varsayılan Avrupa'nın aslında günümüz kentlerinin ve kurumlarının nasıl öncülleri olabildiğini açıklamaya çalışması bakımından oldukça önemlidir. Avrupa'da Ortaçağ kentlerinin ve kurumlarının yapısal özellikleri açıklanmadan önce şu soruların yanıtlanması toplumbilimcilerin kentleşmeyi zaman dilimi olarak neden Ortaçağ Avrupası'nda başlattıklarını anlamamızı kolaylaştıracaktır: Kent nedir? Kenti oluşturan şartlar nelerdir? Nüfus sıklığı kent tanımı için yeterli midir? Kentlerin gelişmesinde etkili olan unsurlar nelerdir? Farklı kent tipleri var mıdır? Kentlerin uygarlık tarihindeki etkileri nelerdir? Kent ve köy yaşamını birbirinden ayıran özellikler nelerdir? Kent ve köyün itici ve çekici güçleri nelerdir?

Kent terimi; İngilizcede “city”, Fransızcada “cite”, İtalyancada “citta”, İspanyolcada “ciudad”, Latince de yurttaşlık “civitas” vb. kavramlardan türemiştir (Holton: 1999:13). Keleş (1984:42-44; 1993:74-76) “*insanların yaşadıkları toprak parçası*” olarak nitelendirilen ve yaşamsal faaliyetlerin sürdürüldüğü alanların “köy” veya “kent” biçiminde tanımlandığını ancak bu iki olgunun örgütsel, demografik, ekonomik (üretim ve tüketim) kavramlar bağlamında değerlendirilebileceğini ifade etmekte, yerleşim birimine kent özelliğini yükleyen olguyu; tarım dışı alanların ve işgücü varlığının oran olarak yüksek olması ile açıklamaktadır.

Kent toplumsal bir grubu ve köy yaşam biçiminin karşıtını ifade etmektedir. Kent, köy topluluklarının yapısal özelliklerinden farklı bir takım niteliklere sahiptir. Yörükan (1968:15-18)'in aktardığına göre ilk sosyolojik temelli kent tanımlarına Maunier'in “**L'origine et la Fonction Economique des Villes**” adlı eserinde yer verilmiştir. Maunier; kendinden öncekilerin kent tanımlarında “morfolojik”^{*} ve “fonksiyonel” özelliklerin temel alındığını belirtmekte ve bu iki özelliği içine alarak oluşturulan karma bir teme-

* Morfoloji: Toplumların şekillerini, dış ve iç bünyelerini inceleyen sosyoloji dalıdır (Ülken, 1969: 209).

le dayanan kent tanımlarının da yapıldığını ifade etmektedir.

Maunier;

a-) Morfolojik temelli kent olgusunda toprak ve nüfus özelliğinin nicel olarak büyük olduğu, surlar ve kalelerle çevrili yapının köy yerleşiminden farklı olduğunu, demografik özelliklerin belirleyici kriter olarak alınarak yapılan tanımlamalarda bu üç unsurun kentin sosyolojik anlamda açıklanmasına yeterli olamayacağını belirtmektedir. Bu noktada Maunier; kent nüfusunun çok değişken bir yapıya sahip olduğunu; feodal rejimin simgesi olarak kabul edilen surlar ve kalelerin her kent tipinde görülmediğini ve demografik özelliklerin kenti köyden ayırt etmek için yeterli olamayacağını ifade etmektedir.

b-) Fonksiyonel özelliklere göre yapılan tanımlarda ise zanaat, ticaret merkezi olma, değişim veya tüketim merkezi olma, hukuki fonksiyona sahip olma vb. özelliklerin herhangi birini temel alarak yapılan kent ve kent yaşamını açıklamaya çalışan yaklaşımların yanlıgısını ve eksikliğini belli bir kent tipi için geçerli olan özellikler üzerinde durulmasıyla açıklamakta ve fonksiyonel özelliklerin kentin sürekli ve belirleyici bir niteliği olmadığına dikkat çekmektedir.

c-) Karma tanımlarda ise Maunier'e göre morfolojik ve fonksiyonel özellikler birlikte değerlendirilmekte ancak bütünü tanımlaması açısından yeterli görmemektedir. Yörükkan (1968)'nin saptadığı şekliyle Maunier, tüm bu eleştirilerden sonra **kenti** "*nüfusa oranla coğrafi alanı dar olan ve aileler, meslek grupları, sosyal sınıflar, mezhepler vs. gibi çeşitli heterojen grupları ele alan karmaşık bir yerleşme grubudur*" şeklinde tanımlamaktadır.

Kent yaşamı; toplumsal bir grubun kültürel, iktisadi, politik, düşünsel vb. hareketleriyle ve toplumsal kurumlarıyla açıklanmaktadır. "Kent" ve "köy" olgularına yüklenen kavramsal farklılıkların temelini; üretim-tüketim, geleneksel-geleneksel olmayan (modern), tarımsal-endüstriyel çıktılardaki karşıtlıklar oluşturmaktadır. Kent ve kent yaşamı; sınırlı bir toprak parçası üzerinde, grupsal ilişkilerin genelde endüstriyel çıktılara dayalı olduğu, geleneksel değerlerin kent yaşamına uyum sağlayarak bireyselliğin ön plana çıktığı, nüfus yoğunluğunun nicel ve nitel açıdan belirgin farklılıklar gösterdiği, toplumsal kurumların (eğitim, sanat, din, ekonomik, politik vb.) yönetsel ve işlevsel açıdan daha etkin olduğu merkezler olması özellikleriyle açıklamak olasıdır. Kent; toplumsal yapı içerisinde kurumlarının sürekliliği ile varlığını devam ettirmektedir. Kentler çoğu zaman toplumsal kurumların oluşturulduğu, bir anlamda toplumsal kurumların oluşmasıyla ortaya çıkan ve yönetsel anlamda (ülke bazında) gücün elde tutulduğu yaşam merkezleridir. O halde kent olgusu içinde temel olan unsurları 1-Nüfus, 2-Mekan (yaşam alanı), 3-Endüstriyel çıktılar, 4-Kurumlar şeklinde ifade etmek olasıdır. Çalışmamız kenti oluşturduğunu kabul ettiğimiz bu dört özel-

liğin Ortaçağ Avrupası'nda nasıl oluştuğu, geliştiği ve şekillendiği üzerinde temellendirilmektedir.

Toplumsal kurumlar kentin parçaları ve kenti oluşturan, aynı zamanda o kentin, o çağın toplumsal hareketlerinin sonuçlarıdır. Ortaçağ Avrupa kentlerinin kurumsal özellikleri; din, eğitim, sanat, siyaset ve düşünsel hareketliliğin toplumsal sınıflar üzerindeki etkileriyle paralellikler göstermektedir. Goff (1994:21)' a göre Ortaçağ'da *“entellektüel, kentlerin ticari ve endüstriyel işlere bağlı olan atılımlarıyla birlikte iş bölümünün kendini dayattığı bu kentlere yerleşen meslek adamlarından biri olarak ortaya çıkmıştır”*. Kentler kurumlarını yaratırken kurumlar da kentleşmeyi hızlandırmaktadır. Toplumsal kurumlardan biri ve en önemlisi olan eğitim kurumları, Ortaçağ Avrupası'nın düşünsel hareketliliği içerisindeki felsefi ve uygulama yöntemlerinin etkisiyle değişikliğe uğramıştır. Eğitim kurumunun bir parçası, eğitimin bir aracı olarak kabul edilen kütüphaneler de bu düşünsel değişim sürecinden etkilenmiştir. Ortaçağ'daki kurumsallaşma sürecinin kentleşme ile etkileşim içinde olduğu yaklaşımı toplumsal bir kurum olan kütüphanelerin de kentleşmenin bir ölçütü olarak kabul edilen eğitim kurumlarının felsefe ve uygulama yöntemlerinden etkilenerek değiştiğini ve toplumsallaşma sürecine girdiği yorumunu gündeme getirmektedir.

Bir kurumun toplumsallaşması o kurumun var olduğu toplum tarafından gereksinim duyulması ile açıklanabilir. O halde kütüphanelerin toplumsallaşmasından söz edilebilmesi için ait olduğu toplum tarafından gereksinim duyulması ön koşulunu gerçekleştirmesi gerekmektedir. Hangi toplum, hangi çağ olursa olsun sınıfsal hareketliliği ve sorgulamayı öngören düşünsel süreçler (Rönesans, Reform, Hümanizm, Aydınlanma vb.), temelinde bilgiye olan gereksinimi ve bilgilenme ön koşulunu beraberinde getirmektedir. Bu nedenle kütüphanelerin Ortaçağ Avrupası'nda toplumsallaşma süreci ele alınırken; toplumdaki kurumsallaşma süreci, kent olgusu ve düşünsel gelişmelerin bilginin kaydedilmesi, korunması ve iletilmesi aşamalarında nasıl ateşleyici bir güç olduğu irdelenmelidir. Ortaçağ kütüphaneleri, kütüphane materyaline ve kullanıcılarına yönelik saptamalar o dönemin sosyo-ekonomik yapısını temsil eden feodal rejimin oluşumu, gelişimi ve çözülme nedenlerinin belirlenmesi anlamına gelmektedir.

Toplumbilim kuramında genel yaklaşım **“kent”** in Ortaçağ feodal sosyo-kültürel ve sınıfsal hareketliliğin sonucunda ortaya çıktığı şeklindedir. **“Kent”** Ortaçağ'ın bir ürünüdür ve kent tanımları Ortaçağ Avrupası'nın iktisadi ve düşünsel alanlardaki değişim süreciyle ilişkilendirilmektedir. Toplum kuramındaki kent ve kent yaşamının temelleri feodal rejimin özelliklerine dayandırılmaktadır. Bu noktada feodal rejim nedir ve nasıl bir sınıfsal farklılık yaratmıştır; dönemin insan yaşamını nasıl etkilemiştir? Kentlerin

doğuşunda nasıl bir etki yaratmıştır; toplumsal kurumların kurumsallaşması üzerindeki rolü neler olmuştur; kütüphaneler mekansal ve işlevsel anlamda nasıl bir değişikliğe uğramıştır vb. soruların yanıtları Avrupa'da kütüphanelerin toplumsallaşma sürecinin açıklanabilmesi ve kent kuramlarının dayandırıldığı temellerin neler olduğunun belirlenmesi aşamasında oldukça önemlidir. Bu noktada Ortaçağ'da kent olgusunu incelemek feodal rejimin tarihsel evrelerine farklı bir perspektiften bakmak anlamına gelmektedir.

Tarihsel Süreciyle Ortaçağ ve Feodal Rejim

Genellikle Ortaçağ üç zaman diliminde ele alınmaktadır: 1-Erken (Yukarı) Ortaçağ (V. yy.-XI.yy. ortaları), ilkel feodal ilişkiler; 2-Asıl Ortaçağ (XI.yy.-XV.yy), gelişmiş Ortaçağ; 3-Geç (Aşağı) Ortaçağ (XVI.yy-XVII.yy ortaları), feodalizmin sona ermesi ve kapitalizmin kıpırdanmaları (Tanilli, 1986:9; Timuçin, 1992:229).

Toplum araştırmalarında Ortaçağ'ın başlangıcı Roma İmparatorluğu'nun dağılmasıyla Avrupa'da oluşan iki farklı sosyo-ekonomik (barbar ve köleci) rejimin üzerine inşa edilen toprak mülkiyetinin oluşumu olarak kabul edilmektedir. Bu iki farklı yapı arasındaki etkileşim Avrupa'nın feodal rejime geçmesinde zemin oluşturmuştur (Tanilli, 1986:7-14). Avrupa V. ve VI. yüzyıllarda toprak mülkiyeti soyluluğunun sürdürüldüğü bir görünümdeydi. O dönemin belirgin toplumsal olayları arasında; hıristiyanlığın yayılması, kilisenin örgütlenmesi ve güçlenmesi, kralın bazı yetkilerini din adamlarına bırakması, büyük toprak sahiplerinin askeri güçlerini artırması, toplumsal sınıflardaki soylular, özgür köylüler, köleler ve yarı özgürlükten oluşan sınıfsal tabakanın tabanında özgür, yarı özgür ve özgür olmayan ayırımının toprak sahiplerinin gücü ve insiyatifi ellerinde bulundurmaları, M.S. 410 ve 418 yılları arasında keşişlik ve Provence kıyılarında ilk manastırların açılması vb. gelişmeleri saymak olasıdır (Ribard, 1983:228-230; Timuçin, 1992:229-231). Erken Ortaçağ'ın ilk dönemleri feodal rejimin başlangıcını temsil etmektedir. V. ve VII yüzyıllarda Avrupa Roma dünyasının çöküşüne, Bizans'ın kuruluşuna ve Doğu'nun düşünsel anlamda önderliğine tanıklık etmiştir. Doğu'nun Batı'ya üstünlüğündeki kaynağı ticaret ve zanaat oluşturmuştur. Justinianus Dönemi (527-565) Bizans için en parlak yıllar olmuştur. Justinianus, yönetim mekanizmaları ve toplumsal yaşam üzerine yazılan tüm yayınları toplatarak ve "*Codex Justinianus*" adlı eseri hazırlamıştır. Kilise ve devletin bütünleşme süreci başlamıştır. Kral mutlak hükümdardır ve kutsaldır. Halktan uzak, sarayında yaşamını sürdürmektedir. Sanat alanında kralı ve tanrıyı yüceltme adına muhteşem eserler yapılmaktadır (Ayasofya). Bizans Dönemi Avrupa için tarih yazıcılığının geliştiği bir

dönemdir ve *Prokopios* önde gelen isimlerdendir. VII. yüzyılın başlangıcı Avrupa için Slav istilalarının yaşandığı dönem olmuştur (Tanilli, 1986:15-33). Erken Ortaçağ Avrupası'nın genel görünümü VIII. ve X. yüzyıllarda Tanilli (1986)'nin ifadesiyle alacakaranlıktır.

Karolenjler Dönemi olarak adlandırılmasının altında büyük toprak sahibi olan Karolenjler ailesinin etkinliği bulunmaktadır. VIII. yüzyılın ortalarında Avrupa yerleşim alanları itibariyle dağınık bir görünüm sergilemektedir. Tarımsal verim oldukça düşüktür ve ticari etkinlik oranı azdır. Doğu ticareti (baharat, kumaş, koku, vb.) etkinliğini sürdürmektedir. Doğu malları İtalya ve Adriyatik limanlarından Avrupa'nın kuzeyine, Alp Dağları'ndan Po Ovası'na karayoluyla ulaştırılmaktadır. Bu yüzyıl karayolu taşımacılığının hareketlenmesinde ve Baltık Denizi yolunun kullanılmasında etkili olmuştur. VIII. yüzyıl sonlarında Batı, Doğu'ya silah satmaktadır. Köle ticareti ve kölelerin ürettiği mallar (maliyeti düşüktür ve ucuzdur) değişim aracı olarak kullanılmakta, Doğu'ya satılan mallar sayesinde Batı ekonomisine değerli maden ürünleri gelmektedir. Bu yeni yönelişlerin önemli sonuçları arasında 754, 765 ve 820 yılları arasında Frank parasının ekonomik anlamda değer kazanması için altın kullanılması bulunmaktadır. İç ticaretin canlanması ve özellikle İtalya limanları ve orta Avrupa karayolu hattı insanlar için çekici olmaktadır. Özellikle 750 ile 850 yılları arasında kentlerde büyüme ve etkin ticaret ya da ticari geçiş merkezlerinin etrafında kentsel yaşam izlerinin temelleri atılmaya başlamıştır. Ren boyunca Manş ve Kuzey Denizi kıyılarında da hareketlenme daha belirgin olarak görülmektedir. Bütün bu iktisadi gelişmelere rağmen Avrupa ekonomik temelinde tarımsal çıktılara bağımlı bir görünümde-dir. Kentler istenilen hareketliliğe sahip değildir. Madenler işlenmemektedir. Günlük geçim tarımsal ürünler üzerine kurulmaktadır. Avrupa 750-850 yılları arasındaki ekonomik temelli sayılabilecek bu gelişme hareketlerine rağmen toplumsal yapısını kölecilikten kurtaramamıştır. Avrupa'da elinde bulunan toprağı işletecek insan ve para gücüne sahip olamayan kimi senyörlerin topraklarını başka senyörlere bırakmak zorunda kalmaları orta sınıfın giderek zayıflamasına neden olmuştur. Bu kişiler kimi ünvanlarla onurlandırılmışlardır. Artık büyük toprak sahipleri köylülerin gerçek efendisi olmuştur. Bu kişiler özgürlüğünü bütünüyle kaybetmek istemeyen senyörlerin koruması altında olmayı yani "kullağa girmeyi" kabul etmişlerdir. Siyasi açıdan ise kralın temsilcisi olan kontların adli açıdan yetersiz kalmasıyla senyörler yönetsel açıdan da üstünlüklerini göstermeye başlamışlardır. Soyut devlet ve yurttaşlık kavramları giderek erimeye başlamıştır. X. yüzyıla hakim olan Karolenjler Dönemi feodal düzenin tam anlamıyla kurulduğu dönem olmuştur. Senyörlerin ve onlara askeri güç anlamında yardım eden vassalların yargı sürecinde daha etkin olmaları feodal yapının oluşumunu hızlandırmıştır. Bu süreç Avrupa'yı küçük toprak

imparatorluklarına bölünme noktasına getirmiştir. Toplumsal yapıdaki bu sınıfsal farklılıkların daha da belirginleşmesine, iktisadi yaşamın tarımsal çıktılara dayanmasına rağmen VIII. ve IX. yüzyıllar kültürel alanda Karolenj Rönesansı olarak tanımlanmaktadır. Bunun nedenleri arasında skolastik düşüncenin temellerinin atılması, Eskiçağ yapıtlarının incelenmesi ve saray okullarının açılması girişimleri bulunmaktadır. Ortaçağ'ın başlangıcında hıristiyanlık kendi doğrularını yaratmış ve Platonculuk felsefesinin benimsenmesi için girişimlerde bulunulmuştur. Din adamları kilise babaları kavramını yerleştirmiştir. VIII. yüzyılla birlikte düşünce dünyasındaki hareketlenmeler Skolastik Dönemi Rönesans'a taşıyan oluşumların tohumlarını atmaya başlamıştır. Bu dönemde manastır ve piskoposluk okullarının açılmaya başladığı görülmektedir. Dönem, usun ön plana çıkmaya başladığı ve Plato yerine Aritoteles felsefesinin benimsendiği yıllar olmaktadır. Aritoteles mantığını benimseyen Avrupalı kimi aydınlar dinin bu temellere dayandırılması gereğini savunmuşlardır. Toplumun kültürel düzenini yansıtan bir unsur olan müzik ise bir metafizikçi olan Boetius'un ifadesiyle "*tanrısal usun her şeyin her şeyi uyum içinde ya da sayısal düzende yarattığı*" şeklinde açıklanabilir (Tanilli, 1986:159-176; Timuçin, 1992:231-248).

IX. yüzyıla kadar Avrupa, kent yaşamı bağlamında dağınık, tarıma dayalı köy toplulukları görünümündedir. Fakat Avrupa'nın geçirdiği bu toplumsal ve siyasal çalkantılar feodal rejimin sınıfsal farklılığını beraberinde getirmiştir. IX. yy ile örtüşen feodal rejim oluşumunu tamamlayarak XI. yüzyıllarda gelişimine devam etmiştir.

Feodal düzenin toplumsal sınıflarını üç zümre altında (odre) ele almak olasıdır. Bunlar: 1-Dua edenler (tanrının yüceliğini göstermekle yükümlü olanlar); 2-Savaşanlar (soylular; zayıfları korumakla ve tanrısal barışı sağlamakla yükümlü olanlar); 3-Köylüler (feodal düzenin itici güçleri, tanrısal savaş gücünü elinde bulunduranların yaşamını kolaylaştırmakla ve hizmet etmekle yükümlü, yurttaşlık haklarının senyörlerin elinde bulunduğu grup) dir (Tanilli,1986:39-40; Huberman, 1982:9-10). Dua edenler zümresi kendi içerisinde "papaz çömezler" ve "keşişler" grubu olarak iki egemen sınıfı temsil etmektedir. Kendini tanrıya adayın bu grup geçimini insanların verdikleri sadakalar ve bölge pazarlarında yaptıkları vaaz gelirlerinden ve tanrı adına bağış yapanların sundukları para, yiyecek vb. yardımlardan sağlamaktadır. Savaşanlar grubunda ise halk tarafından şövalye olarak adlandırılan askerler grubu bulunmaktadır.

Soylular grubunu, senyörlerle vassallar arasındaki karşılıklı sadakat antlaşmasına dayanan ve onları korumakla yükümlü olan şövalyelerden oluşan grup temsil etmektedir. Temelinde soylu olan ve olmayan olarak ikiye ayrılan feodal rejimin sınıfları içinde en alt grubu köylüler oluşturmaktadır. Köylüler grubu içinde doğuşuyla birlikte başkasına ait olan, ona emme-

ği ile hizmet etmekle yükümlü köylüler “**serf**” olarak tanımlanmaktadır. Köylüler yaşamaları için barınak, yiyecek, giyecek sağlayan senyörlere bunların karşılığını ödemek zorundadırlar. Senyörlerin IX. ve X. yüzyıllarda da köylüler üzerinde devam eden bu ağır baskıları XI. yüzyılda köylülerin senyörlerin isteklerine karşı gelme eğilimiyle birlikte ortaya çıkan ve köylülerin bir araya gelmesiyle oluşan emeğin dernekleşme sürecini başlatmıştır (Tanilli, 1986:287-300; Timuçin, 1992:232).

Ticaret, Tüccar ve Kent

Soyluların ve ruhban sınıfının yaşam düzeyleri tarımla doğrudan ilintilidir. Tarımdaki verimlilik bu iki sınıfın daha iyi yaşaması anlamına gelmektedir. Avrupa'da tarımsal alanda 1000 yıllarında yeni bir uyanışın temellerinin atıldığı görülmektedir. Teknik gelişmeler içerisinde su değirmeninin bulunuşu, sabanın tarımda kullanımı, sulamanın özellikle Lombardiya'da kullanımını saymak mümkündür. Bu gelişmeler ağır ama kentleşmeyi başlatan değişimlerdir. Tarımsal alandaki bu gelişmelerle senyörler iyi gelir sağlamaya başlamışlar, daha az insana bakarak ve üretim fazlasını satarak para kazanmaya başlamışlardır. Tarımdaki bu gelişmeler kıtlık, yetersiz beslenme gibi felaketleri çok aza indirerek nüfusun artışına olanak sağlamıştır. Bu dönemde zanaattaki gelişmelerin ayrı bir iktisadi hareket olarak değil de tarımın bir parçası olarak algılanması zanaatçılığın gelişimini oldukça yavaşlatmıştır. İktisadi alandaki gelişmeler, tarımdaki üretim fazlası senyörlerin yaşam standartlarını artırma istekleri ve tarım alanındaki buluşlar tarlada çalışanların sayısında azalmaya neden olmuştur. Senyörlerin alım gücünün artması daha çeşitli mallar alma istemelerine (kumaş, mücevher vb.) neden olmuştur. Bu yeni oluşum tüketim toplumunun temellerinin atılması açısından oldukça önemlidir. Tarlada iş gücünün azalmasıyla iş bulamayanlar yeni yerleşim merkezleri oluşturmaya başlamışlardır. Ayrıca isteyen kişilere farkı ürünleri sağlamakla yükümlü olan yeni bir sınıf “**tüccar sınıfını**” doğmuştur. Bu yüzyıllardaki bir diğer önemli gelişme ise paranın değişim ölçütü olmasıdır. O dönemlerde düşük ayarlı paralar piyasaya sürülmüş olmasına karşın para kullanımını artmış nakit çoğaldıkça fiyatlarda yükselme başlamıştır. Bu yükseliş ağır ama sürekli olmuştur. Ticaret karada daha ağır ve ilkel olmasına karşın nehir ve deniz ticareti daha ucuz ve daha kolay gerçekleşmiştir. Deniz taşımacılığı özellikle İtalya ve Fransa kıyılarında ticaretin ve kentleşmenin gelişmesini kolaylaştırmıştır (Huberman, 1982:23-67; Be-nevolo, 1995:42-43; Tanilli, 1986:300-308).

Ticaretin gelişmesiyle tacirler güvenliklerini sağlamak ve maddi harca-

malarını azaltabilmek için bir arada seyahat etmeye başlamışlardır. Bu birlikte yapılan ulaşım faaliyeti “**kervan**” ları yaratmıştır. Birlikte seyahat eden tacirlerin sermayelerini birleştirme kararları alım satım alanında daha da güçlenmelerini sağlamıştır. Tacirlerin mallarını satmak için belli noktalarda toplanma faaliyetleri ve bu toplu alım-satım davranışları “**fuar**”ları beraberinde getirmiştir. Senyörlerin verdiği güvence ve belli bir ücret karşılığı senyörlerin sahip olduğu topraklar üzerinde fuarlar kurulmaya başlamıştır. Bu ticari hareket genelde “**gezici ticaret**” olarak tanımlanmaktadır. Bu gelişmeler konaklama yeri; sürekli karşılama noktaları olarak ilk kentsel oluşumları gündeme getirmeye başlamıştır (otel, depo vb.). Çünkü tacirler; kervanları ve fuarları beklerken ürünlerini ve mallarını saklayacağı ve koruyacağı alanlara gereksinim duymuşlardır. Bu nedenlerle bu noktalarda sürekli hizmet veren hanlar ve zamanla nüfusça kalabalık kentler oluşmaya başlamıştır (Tanilli, 1986:308-310). Bu yeni oluşumlar kentsel yaşamın ilk kıpırdanımları olan ve çalışmamızın daha önceki bölümünde açıklamaya çalıştığımız kent tanımlarının temelindeki tarım dışı faaliyetleri oluşturmaktadır. X. ve XI. yüzyıllardaki ekonomik temelli gelişmeler kent yaşamının yeniden doğuşu olarak nitelendirilen iki olguyu gündeme getirmektedir: “**Komün**” ve “**Burjuvazi**”. Ortaçağ Avrupası’nda (XI.-XII.yy) ortaya çıkan tüccar (bujuvazi) sınıfı yükselişini sürdürürken bir takım çatışmaları da beraberinde getirmiştir (Huberman, 1982:34).

Ortaçağ’da kent anlamına gelen “**bourg**” çoğu kez “**yeni kent**” yeni toplu yaşam alanları, alış veriş meydanları, savunmaya uygun bölgelerin etrafında oluşan yerler olarak tanımlanmaktadır. Önemli şatolar, manastırlar, piskoposluk merkezleri gibi dinsel mekanların etrafında alış-veriş merkezlerinin bulunduğu yerlerde veya savunma için özellikle ulaşımın uygun olduğu yerlerde inşa edilmektedir. Eski kent genellikle dinsel görevleri olan ruhban sınıfının ya da askeri görevlilerin yaşadığı surlarla çevrili bir yerken yeni kent tam tersine alış-verişe ayrılan, surların dışında açık bir arazide, ticaret için ayrılmış alanlarda kurulmaktadır. Konaklama yerlerinin bulunduğu yolların gidiş-geliş uzantısında kurulan haftalık pazarlarıyla yeni bir yaşamsal alandır. Bu yeni yaşamsal alanın oluşturduğu sınıf ise “**burjuvazi**”dir. Bu sınıf XI. yy ortalarında palazlanmıştır. Uzmanlıkları ticaret ve zanaattır. **Bu kent tipinde güç toprağın değil ticaretindir.** Soylular bu sınıftan öncelikli olarak kullandıkları toprak parçası için vergi almayı denemişlerse de kentlilerin direnişiyle karşılaşmışlardır. Burjuva sınıfı yönetici sınıfın karşısında daha güçlü olabilmek için aileler ve gruplar halinde birleşmeye başlamışlar ve “**Komün**” olarak adlandırılan yeni bir sınıfı oluşturmuşlardır. Bu oluşum ticari alanda ki ilk dernekleşme hareketlerindedir. Ekonomik temelli bu toplumsal değişim artık yeni kenti ve kentlileri yaratmaya başlamıştır. Bu yeni kent; feodal yargılamanın kesin ve katı kuralları

na karşılık daha hareketli ve değişken özelliklere sahiptir. Bu nedenle kent halkı yeni bir yargı düzeninin oluşturulması söylemlerine başlamıştır. Homojen bir grup için oluşturulmuş yargı sistemi ticaretin ortaya çıkardığı kent için yetersiz kalmaya başlamıştır. Artık burjuva özgürlük söylemlerine başlamıştır. Kent halkı kendi özgürlükleriyle birlikte toprak özgürlüğünü de dile getirmektedir. Burjuvazinin direnişi ticari hareketin daha yaygın olduğu iki bölgeden Lombardiya İtalya'sı ile Kuzey Fransa'dan (bu bölgelerde direniş daha yoğun olmuştur) gelmiştir. 1115 yılında Loan Burjuvaları isteklerini azaltmayı reddedmişler ve bu başkaldırları piskoposlarını öldürmeye kadar varmıştır. Bu hareket genel olarak kent halkını kişisel özgürlük vadeder nitelikte olmuş fakat senyörlerin Loan Burjuvalarına yüksek paralar vermesiyle burjuvalar geri adım atmışlardır. Buna karşın antlaşma bütün kent halkına özgürlük vaatmiştir. **Kent artık herkesindir.** Senyörlerin keyfi haraç alması önlenmiştir. Bu hareketin sonucu komünlerin sona erişinin habercisi olmuştur. Burjuva kentine sahip çıkarak kent olgusunun kurumsal yapılarından olan **"belediye örgütünü"** yaratmıştır. Bu kurum kısminde olsa yönetsel özerkliği beraberinde getirmiştir. Burjuvalara silah taşıma hakkı verilmiştir ancak buradaki önemli nokta silahların senyörlerin değil kentin malı olmasıdır. Kentin ortaya çıkışı ve gelişmesi kırsal kesime para ekonomisinin girmesini sağlamıştır. XI. yüzyılda Latin, Bizans ve Arap dünyasının bulunduğu noktada Batı hristiyanlığın temelleri atılmıştır. Burası Sicilya yakınlarında Doğu limanlarına ulaşımı kolaylaştıran bir noktadır. Bu gelişme Venedik ve Adriyatik'i Doğu'ya ulaşımı sağlayan başlıca yol olma özelliğinden çıkarmıştır. Katalonya, Languedoc, Provence kıyıları ticari etkinliğin yeni alanları olurken aynı zamanda da yeni kentlerin merkezleri olmuşlardır (Tuna, 1987:20-24; Tanilli, 1986:312-316; Huberman, 1982:34-37). X. ve XI. yüzyıllar arasındaki kentlerin çok azında nüfus 10.000'nin üzerine çıkmıştır ancak büyük kentlerde nüfus 50.000'nin üzerine çıkabilmiştir. Dönemine göre kalabalık bir nüfusu barındıran bu kentler genelde siyasi yönetim merkezleri ve büyük ticaret yollarının kavşağında kara ve deniz yollarının birleştiği noktalarda oluşan yerleşim alanları görünümündedir (Göney, 1984:38).

Tuna (1987:20-30) ve Yörükkan (1968:33-34) Henri Pirenne'nin Ortaçağ'da kentin ortaya çıkış temelini feodal yapı ve insan ilişkilerinin hareketlenmesiyle açıkladığını belirtmektedirler. Pirenne, Ortaçağ'da kenti; surlara ve din adamlarına rağmen ticaretin varlığını göstermesiyle canlanan yaşam biçimi olarak yorumlamaktadır. Özellikle **burjuva ve belediye örgütünün modern çağdaki kentin iki temel özelliği** olduğunu vurgulamaktadır. Tüccarların oluşturduğu dış mahaller yeni kentlerin çıkış noktaları konumundadır. Toprakla ifade edilen zenginliğin yerini yeni bir servet kavramına bıraktığını ve XI. yüzyılda ilk kapitalist ilişkilerin oluşmaya başladığını ileri

sürmektedir. Pirenne'nin bu kent yaklaşımı çalışmamızın başında öne sürdüğümüz "kent; tarım dışı iktisadi hareketlerinin ekonomiye katılmasıyla bu faaliyeti yaratan sınıfın kendisine yaşamsal alan olarak surlar dışında yeni bir mekan seçmesiyle gerçekleşmiştir" savını destekler niteliktedir.

Toplumbilimcilerin bir diğeri olan Marx Weber' in kent kuramını Keleş (1993:91) *...üretim araçlarının, ana malın, gereksinimlerin toplanmış olduğu yüksek zevklerin temsil edildiği yerler...* şeklinde olduğunu aktarmaktadır.

Weber'e göre ticaret ve zanaat kent soylularının ürünüdür. Tuna (1987:34-35) Weber' in kent tanımına yaklaşımını kentte yaşayanların tarımdan çok ticaret ve pazar ilişkilerinde bulunduğu, siyasi açıdan kıra göre daha özerk bir yapıya sahip olan yer olarak ifade etmektedir. Weber; Batı'daki kent oluşumunda kent nüfus yapısını, siyasi ve yönetsel yapıların oluşturduğu topluluk (community) olarak görmektedir. Weber'e göre bu topluluğun özellikleri; a-mülkiyet, b-pazaryeri, c-topluluk biçimi, d-kendine özgü yargı sistemi, e-kısmi özerklidir. Ancak Weber bu dört unsurun Batı'da bir araya gelmesinin kent oluşumunda itici güç olduğunu vurgulamaktadır (Keleş, 1993:93; Tuna, 1987:36-38).

Alman kentleri üzerine incelemeler yapan Rietschel'e göre pazar yerlerinin belli zamanlarda alış-veriş yapmak için halkı bir araya getirdiğini bu toplanmalarla birlikte konaklama ve eğlence yerlerinin oluştuğunu ifade etmektedir. Alman kentlerinin doğmasında etkili olan bu pazar yerleri kendiliğinden ortaya çıkmamış yine dini ve siyasî otorite tarafından kurulmuştur. Pazar için seçilen bölgeler; kilise, manastır, şato vb. mekanların sınırları içerisinde kalmıştır. Kısacası Alman kentleri ticari fonksiyonun bir sonucudur. Von Below ise Alman kentlerinin oluşumunu zanaatçılık fonksiyonu ile açıklamaya çalışmaktadır. Zanaat ve madencilik ile uğraşan grupların belli bir alanda/bölgede toplanmalarıyla ilk kentlerin; sur, şato, manastır kenarlarında temellerinin atıldığını vurgulamakta fakat kentsel hareketin asıl nedeninin zanaat olduğunu belirtmektedir (Yörük, 1968:31-31). Görülüyor ki her iki kuramcı da kenti açıklamak için ticaret ve zanaat yani tarım dışı çıktıları kullanmaktadır. Ortaçağ kentlerinin ticari faaliyet sonucunda ortaya çıktığına yönelik saptamamız bu kuramcıların çalışmalarında da belirtilmektedir.

Emile Durkeim kent kuramını (Keleş, 1993:92-93) "iş bölümü" ve "dayanışma" kavramlarıyla ilişkilendirerek açıklamaya çalışmaktadır. Durkeim sadece Ortaçağ kentinin iş bölümü anlamında anlamlı bir birim olduğunu savunmaktadır. Kapitalist toplumlarda kentin toplum kuramlarında temel konularından biri olamayacağını belirtmektedir. Çünkü mesleki ve toplumsal alanlardaki iş bölümü arttıkça yerlilik önemini yitirmektedir.

Kısaca açıklamaya çalıştığımız kent kuramları bir anlamda feodal Avru-

pa'nın sınıfsal ve iktisadi açıdan geçirdiği evreleri tanımlamaktadır. Çünkü kent kuramları temellerini Erken Ortaçağ döneminden almaktadır. Öyleyse ticari kentin temellerinin "feodal" veya "derebeylik" sistemlerinin toplumsal dinamiklerinin uzun süreli etkileşiminin sonucunda oluştuğunu belirtmek yalınış olmayacaktır. Erken Ortaçağ olarak nitelendirilen (V-XI. yy.) dönemde Avrupa'da birçok kurumsal yapı, düşünsel hareketliliğin ivme kazandığı Rönesans ile daha da farkı boyutlar kazanmıştır. Toplumsallaşma süreci bağlamında birçok kurum XII. yy. ile birlikte sınıfsal çatışmaların, ticari faaliyetlerin, yazı tekniğindeki gelişmelerin, yönetsel özerkliğin etkisiyle farklı boyutlar kazanmıştır. Feodal Avrupa'nın gelişimi olarak nitelendirilen XII-XIV. yüzyıllar kütüphanelerin toplumsallaşma sürecinin tohumlarının atıldığı dönem olması açısından da önem taşımaktadır.

Düşünsel Hareketler, Kentler ve Kütüphaneler

Kütüphaneler yerleşik zamanlarda serpilmişlerdir (Thompson, 1977:65). Thompson Irwin'in Ortaçağ kütüphanelerine yönelik; yerleşik bir toplumda, manastırlar, üniversiteler, okullar, tapınaklar ve kraliyet sarayları gibi yerleşik kurumların çoğunda ve özellikle eğitim kurumlarında kurulduğunu ifade ettiğini belirtmektedir. Avrupa Ortaçağı'nın başlangıç döneminde kütüphanelerin kaynağı ve temsilcisi kiliselerdir. Dinsel kurumların bünyesinde oluşan bu kütüphanelerin sistemli gelişimleri VI. yüzyılda Cossiodorus ve St. Benedict ile başlamıştır. VI. yüzyıldan Rönesans'a kadar geçen dönemde kökeni dini olmayan hemen hemen hiçbir kütüphanenin olmadığını vurgulamaktadır. John Willis Clark'a göre ise Ortaçağ'da tüm kütüphaneler (manastır, katedral, üniversite) uygulamalarında halka açıktır ve manastır kütüphaneleri de Ortaçağ'ın halk kütüphaneleridir. Clark bu yaklaşımını şu şekilde açıklamaktadır. Yabancıların kütüphaneye girmelerine izin verilmektedir ve belirli bir ücret karşılığı kitaplar ödünç verilmektedir (Thompson, 1977:65-66). Fakat bu ödünç verme işlemi halkın ne kadarı tarafından bilinmekte ve yapılmaktadır. Bununla birlikte Ortaçağ'da özellikle XIV-XV. yüzyıllar arasındaki dönemde okuma yazma oranının oldukça düşük olduğu ve halk kütüphanelerinin toplumun her kesimine ücretsiz hizmet verme ilkesini gerçekleştirmediği görülmektedir. Bu döneme ait Yılmaz (1999:569) Ortaçağ Avrupası'nda halk kütüphanelerinin öncüllerine yönelik saptamalarında "*baskı ve dogmatikliğin düşünce üretimini ve kullanımını engelleyen olgular*" olduğunu vurgulayarak halk kütüphanelerinin doğması için gerekli koşulların oluşmadığına yönelik saptamalarda bulunmaktadır. Kısacası; manastır ve katedral kütüphaneleri gibi belli bir sınıfın kullanımına olanak sağlayan el yazmaları ve dinsel ağırlıklı kaynakların bulunduğu kütüphane-

lerin halka açılma anlamında çok yetersiz kaldığı ve kütüphanelerin toplumsallaşma aşamasından uzak olduğu görülmektedir.

Avrupa kentleri; sınıfsal ve ekonomik yapısıyla birlikte XI. ve XII. yüzyıllarda gelişimine devam etmiştir. Kentsel yapısıyla ve yaşamsal kültürüyle değişime uğrayan bu kıta ve kıtanın kurumları, kütüphaneleri ile de farklı bir konuma sahip olmuştur. Ortaçağ'ı; kütüphanelerin ve kütüphaneciliğin tarihinde yeni bir dönemin başlangıcı olarak saymak olasıdır.

Ninova'daki Kütüphane kil tablet, İskenderiye Kütüphanesi papirüs rulosu çağıyla, Ortaçağ kütüphaneleri de el yazmaları, yeni parşömen üzerine elle yazılan yazılar çağının koruyucuları olmuştur (Thompson, 1977:21). XI. ve XII. yüzyıllar arasındaki ekonomi, din, politika, eğitim vb. alanlardaki gelişmeler kent yaşamını ve kültürel ürünleri etkilemiştir. Baltık kıyılarında **Hansa** denilen kentler (XII. yy) oluşmuştur (Almanların Baltık kıyılarına girişleriyle oluşan yeni yerleşim alanları). Lubeck'ten Londra'ya ve Fransa'nın Atlantik kıyılarına kadar uzanan ticaret yolları hem ticareti hem de kültürel alış verişi etkinleştirmiştir. Bu ticari yollar İtalyanları hassalara rakip durumuna getirmiştir. Güney'de Venedik ve Genova iki liman olarak ticaretin hızlandığı noktalar olmuştur. Deniz taşımacılığında güvenliğin sağlanabilmesi için birlikte seyahatler başlamıştır. Artık tehlike ve zarar birlikte seyahat edenler tarafından karşılanmaktadır. Ancak Genova'da bu anlayışın tam tersine ortaklığın daha yetkin biçimleri kullanılmıştır. Yüksek faizli "**deniz öduncü**" sistemi yani sigortanın ilk biçimleri kullanılmaya başlamıştır. Bu gelişim özellikle İtalya kentlerinde sigortacılığı ve sigorta şirketlerini yaratmıştır. Bu ticari ilerleme 1250 yıllarında Avrupa için Moğol istilasıyla belli oranda kesintiye uğramıştır. Bu dönemlerde Kuzey Avrupa'da dokuma kumaşları soyluların ilgisini oldukça çekmektedir. Soyluların tüketim isteği üretimi hızlandırmıştır. Kentler üretimin yapıldığı alanlardan çok tüketimin yapıldığı merkezler durumuna gelmiştir. Etkin iş yerleri yavaş yavaş Flander Ovası'nda toplanmaya başlamış ve sanayi kenti olma yönünde ilk temeller atılmıştır. Tüccarlar tezgahlarını esnaflara kiralamaya başlamışlardır. Esnaf, kira karşılığı olarak parça üzerinden tüccarlara para ödemişlerdir. Bu karşılıklı alışveriş döngüsünün içerisinde çalışan işçilere ise gerekli ödeme yapılmamaktadır ve işçiler iş güvencesinden yoksundurlar. 1250 yılında bu dengesizlik koşullarında çalışan **işçiler tarihin ilk grevini gerçekleştirmişlerdir**. İtalyan limanlarındaki sigortacılık sistemi ticaretin gelişmesini olumlu yönde etkilemiştir. Gecikmeli de olsa İtalya'nın iş kesimlerinde ticaretle uğraşan kişiler bu oluşuma katılarak yüksek sermayeli burjuva sınıfını yaratmıştır. Bu sınıfla birlikte bankacılık oluşmuştur. Hatta krallara bile borç vermeye başlamışlardır. Kuzey Denizi'nden İtalya'ya, İtalya'dan Kuzey Denizi'ne doğru gelişen ticaret, büyük karayollarını ve konaklama noktalarını oluşturmuştur. 1296'da fuarlar doruğa ulaşmıştır.

Fakat tüccarların yerleşik düzende ticaret yapma eğilimleri fuarların hızını kesmiştir. Belli yerlerde alım satım yapan tüccarlar mallarını başka bölgelere satmak için şubeler açmaya ve alıcılarıyla yazılı belgeler karşılığında yüz yüze gelmeden işlerini yürütmeye başlamışlardır. Deniz ticaretindeki gelişmelerle Champagne Fuarları'nın çöküşü hızlanmıştır. Kentler gitgide yayılmaya başlamıştır. Çünkü **her kent, bölgesinde bir fuar niteliğine bürünmüştür**. XI. yy. ile başlayan alışverişteki ve paranın dolaşımındaki gelişmeye fiyatlardaki yükseliş eşlik etmiştir. Örneğin Normandiya'da 1180-1260 yılları arasında toprak ürünleri ve toprak kiralalarına %50 zam gelmiştir. Artık devir zanaatçıların devridir. **Aslında devir kentleşme devridir**. Bu devrin sembolleri dev katedraller ve çok sıkı korunan kütüphanelerdir. Zanaatçılar hayır işleme amacını güden dinsel tarikatların çevresinde örgütlenmeye başlamıştır (Tanilli, 1986:413-421).

Görüldüğü gibi XI. ve XII. yüzyılların sonları Avrupa'daki kentlerin ve kurumların oluşmaya başladığı dönemdir (bankalar, sigorta şirketleri, mesleki örgütler vb.). Bu dönemin toplumsal yapısı içinde kütüphaneler ise düşünsel hareketlerden biri olan Rönesans Dönemi'nde değişmeye başlayacaktır.

Kentsel Doku, Eğitim Kurumları ve Kütüphaneler

Eski zamanlardaki kütüphanelerin değişmez mekanları saraylar ve tapınaklar olurken Ortaçağ'ın kütüphane mekanları ise toplumun kalbi olan ruhani gücün merkezi kiliselerdir (Thompson, 1977:182). Ortaçağ'ın başında yüksek öğrenim kurumları denebilecek birkaç okul bulunmasına karşın üniversitelerin ortaya çıkması XII. yy. sonlarına rastlamaktadır. Bu dönemden önce eğitim bir öğretmenin öğreteceklerini öğrenmek için onu dinlemek amacıyla çevresinde toplanan öğrenci grupları şeklindedir (Harris, 1995:107-108). Üniversitelerin ve diğer eğitim kurumlarının yapısı XII. yüzyılın sonlarındaki siyasi, ekonomik ve sınıfsal zeminlerdeki değişikliklerden etkilenmiştir.

XII. yüzyıldan sonra Avrupa'da siyasal bütünleşme oluşumları başlamıştır. Bu bütünleşme feodal rejimden mutlak yönetim düzenine geçişi temsil eden Avrupa'da köklü değişikliklere neden olmuştur. Bu değişim en belirgin biçimiyle Fransa'da ortaya çıkmıştır. Fransa Kralı yetkisini tüm ülkeye yaymak amacıyla kontluk ve düklük yapılarını oluşturmuştur. Senyörlerin gücü azaldıkça serflik düzeni de dağılmaya başlamıştır. Bu olay köylülerin ayaklanmalarına ve kentlere sığınmalarına neden olmuştur. 1150 yılına doğru Roma Kilisesi'ni manevi ve düşünsel disiplinlere çıkararak üç hareket noktası bulunmaktadır. Bunlar; "dünya zevklerine artan bir bağlılık", "ussal yapıdaki ilerleme", "dinsel tavır ve uygulamalardaki değişiklik" tir. XII. yüzyı-

lin ilk yarısında palazlanan diyalektik, küçük ama aydın bir çevrenin söylemi olmaya başlamıştır. XIII. yüzyılda Avrupa tarihinde mantığın, akılcılığın, tartışmanın en belirgin görüldüğü dönem olmuştur (Timuçin, 1992:234-235; Tanilli, 1986:440-445). XII. yy kadar eğitim ruhban sınıfının elinde kalmıştır. Manastır ve katedral okulları eğitim merkezleri olmuştur. Eğitim dinsel kurumlar çevresinde gelişmiştir. Bu yapı, kütüphanelerin de bu dinsel kurumlar içerisinde yer almalarına neden olmuştur. Ortaçağ manastırları kendi işlevleri için gerekli olan gençleri, bağlı oldukları tarikat ilkelerine uygun olarak yetiştirilmelerine olanak sağlayacak okullar oluşturmuşlardır. Bu okullarda öncelikli olarak öğrencilere okuma yazma, genel muhasebe bilgileri, Latince dualar, ve dogmalar öğretilmiştir. Bu okullara gelen öğrenciler yüksek bir teoloji öğrenimi görmek istediklerinde “*yedi serbest san’at*” bilgilerine de sahip olmak zorunda kalmışlardır. “Trivium” ve “Quadrivium” adlarındaki eğitim sisteminde Trivium; Latince grameri temel almış retorik ve dialektik arka planda kalmıştır. Quadrivium ise matematik ve astronomiyi temel alan eğitim dalı olmuştur. Müzik kilise korolarında uygulanarak öğrenilen bir alan olmuştur (Aytaç, 1980:86-87). Roger Bacon (1214-1294) Quadrivium alanıyla yakından ilgilenen bir araştırmacı olarak düşünsel ve uygulama alanlarında sivrilen isim olmuştur. Kendisini bilimsel araştırmalara adanmıştır. Jul Sezar takviminin hatalarını bulmuş ve günümüzdeki gemi, uçak vb. araçların ilk mekansal temellerini atarak deneysel bilimin gerçeğini vurgulamıştır. Gerçi bu araştırmalar kesin sonuç vermemiştir fakat bilimsel düşüncenin temelleri atılmıştır (Tanilli, 1986:453-454). Ortaçağ’a eğitim kurumları bağlamında bakıldığında şövalye eğitiminin verildiği (özellikle XI. ve XII yy.), dünyaya ait bilgilerin aktarıldığı eğitim kurumları kendini göstermektedir. Şövalyelik eğitiminin temeli belli bir zümreye hizmet etme ideali üzerine kurulmuştur. Şövalyelerin amaç edindiği üç hizmet bulunmaktadır. Bunlar; “tanrıya”, “efendiye” ve “kadına” hizmet etmektir. Haçlı seferleri sonrasında şövalyelik kendisine farklı amaçlar bulmuştur. Genelde yağmacı, kadına cinsel değer yükleyen bir görünüme dönüşmüştür. Feodal yapıdaki zümresel değişikliklerle birlikte şövalye okulları da sona ermiştir (Aytaç, 1980:87-89).

Ortaçağ’ın kentsel yapısı ve feodal rejimin sınıfları arasında oluşan bir diğer eğitim kurumu da “zanaatçı birliklerdir”. Bu birliklerin kuruluş amacını üyelerinin korunması ve desteklenmesi oluşturmaktadır. Bu birlikler kendilerini bir okul “*scholae*” ve asıl üyeleri de usta “*magistri*” olarak kabul etmişlerdir. Öğrenmek ve hizmet etmek birlik üyelerinin temel prensibi olmuştur. Bu birliğe alınacakların belli bir bilgi seviyesine sahip olmaları gerekmektedir. Bu bilgilerin başında hristiyanlık bilgisi gelmektedir. Genç öğrenciler ustalarının her türlü işini yapmaktadırlar. Ustasının yanında ustalaşan gençlerin ustalık eseri yapmaları gerekmektedir. Bunu başaran genç-

ler usta ünvanını alabilmektedirler. Bu birliğin sistemi hem dini bilgiler kazandırmış hem de usta çırak ilişkisi bağlamında güçlü bir eğitim kurumu olarak varlığını uzun yıllar sürdürmüştür. Kent yaşamının bir uzantısı olan eğitim kurumlarının bir diğeri ise “**kent okulları**”dır. Ortaçağ'da XI. ve XII. yüzyıllarda kentlerin gelişimi başka bir eğitim alanının eksikliğini ortaya çıkarmıştır. Ticaretle uğraşan kesimin yazı ve muhasebe işlemleriyle ilgili yeterli bilgiye sahip olma istekleri ticari bir zorunluluktan doğmuştur. Bu okullar “*kent okulları*”, “*belediye okulları*”, “*vakıf okulları*” vb. isimlerle kurulmuştur. Kent okullarında dinsel eğitimin geri planda kalarak yazı ve hesap işlerinin uygulamalı olarak gösterilmesi din okullarıyla bu okullar arasında zaman zaman çatışmalara neden olmuştur (Aytaç, 1980: 89-91).

Manastır ve şövalye okullarından sonra kurulan bu eğitim merkezleri kent insanının çeşitli alanlarda eğitim gereksinimi sonucunda oluşmuştur. Çalışmamızın önceki bölümlerinde ele aldığımız kentin tamamlayıcılarından olan kurumlar XIII. yüzyılda tabandan gelen bir gereksinimin karşılanması için kurulmaya başlamıştır.

Ortaçağ'ın yarattığı eğitim kurumu yelpazesi içerisinde üniversiteler XII. ve XIII. yüzyıla damgalarını vurmuşlardır. Kuruluş yıllarını farklı tarihlerde gösteren birçok kaynak bulunmakla birlikte ilk kurulan üniversite özelliğini taşıyan Bologna (1119), Salerno Padua, Paris (1200 civarında), Cambridge, Oxford (1249), Prag (1348), Viyana (1365), Heidelberg (1368), Leipzig (1409), Basel (1460), Mainz, Tübingen (1477) yıllarında kurulmuştur (Aytaç, 1980:91). Üniversiteler kuruldukları dönemlerde öncelikli olarak belli alanlara ağırlık vermişlerdir. Bologna Üniversitesi'nde hukuk, Salerno Üniversitesi'nde ise tıp alanlarına öncelik verilmiştir. Bologna Üniversitesi, Papalık makamının himayesinde kurulmuştur. Kilise, öğretisinin yayılması amacıyla Toulouse (1229) Üniversitesinin kurulmasına destek vermiştir. Paris Üniversitesi üzerinde Papalığın İtalya'daki şekline benzer bir korumacılığı olmamıştır. Oxford Üniversitesi'nin eğitim sistemi içerisinde sivrilen Roger Bacon döneminin sayılı şahsiyetlerinden olmuştur. XIII. yy. edebiyatın yayılışının başlangıcı olmuştur. Skolastik ve mistik özellikler taşıyan Ortaçağ kültürü 1256-1321 yılları arasında Dante'yi yaratmıştır. Bunların dışında iş hayatındaki gelişmeler burjuva sınıfının daha entelektüel birikime sahip olmasını gerektirmiştir. O döneme kadar okuma yazma bilmekle övünen manastır ve şövalye okullarında okuyanların yanında burjuva kendini eğitmek zorunda kalmıştır. Daha çok sözlü iletişime dayanan anlaşma biçimi yerini metinlere bırakmaktadır. XII. yüzyılda siciller tutulmaya, yerel adetler yazılmaya, noterler, katipler grubu oluşturulmaya başlamıştır. Bu gelişmeler zamanın büyük kentlerinde görülmektedir. Özellikle üniversitelerin açıldığı daha doğrusu üniversitelerin kurulmasıyla kentlere akan genç nüfus, yazılı metinlerden anlayan, el yazmaları ve kitapları toplayan yeni bir iş

grubunu oluşturmuştur. XII. yüzyılın ikinci yarısı; Gotik sanatının bir mekanı olmuş, burjuvanın yükselişine, kentlerdeki kiliselerin parlamasına, kırlardaki manastırların silinişe tanıklık etmiştir (Tanilli, 1986: 454-456; Aytaç, 1980:90-91). Genel hatlarıyla değinmeye çalıştığımız eğitim kurumları 1500'lere kadar kendi kütüphanelerini yaratmışlardır; Ortaçağ'ın düşünsel dönüşümlerinden olan Rönesans'a kadar da varlıklarını mevcut oldukları kurumlarla birlikte sürdürmüşlerdir.

Üniversite kütüphanelerinin başlangıcı çok gösterişli olmamıştır. Avrupa'da 1500'lerden önce 75 üniversite kurulmuştur. Thompson'ın aynı eserinde Johnson'ın belirttiğine göre bu kütüphaneler manastır kütüphanelerinin tersine koleksiyonlarını genellikle bağış yoluyla genişletmiştir. Kitapların alımı ve bakımı için üniversitenin bağış fonları kullanılmıştır ve bazı durumlarda öğrencilerden kütüphane ücreti alınmıştır (Thompson, 1977:39). Boorstin (1996:508) Ortaçağ üniversitelerinin çoğaldığı dönemlerde birkaç tane kurumsal kitaplığın varlığından söz etmektedir fakat profesörlerin kitap gereksinimi devam etmiştir. Gezici kitap satıcıları bu gereksinimi karşılamaya çalışmışlarsa da yeterli olamamışlardır. Kitapların kiralanmasının, üniversite yönetimini mali yönden rahatlatacağı ve profesörlerin öğretilerine ters düşen kitapların üniversiteye alınmamasının sağlanacağı düşüncesi o dönemde hakim görüş olmuştur. 1286'larda Paris Üniversitesi'nin ilk kitap listesi yaklaşık 138 farklı kitaptan oluşmuştur. Bologna Üniversitesi'nde de benzer şeyler yaşanmıştır.

XIV. yüzyılın başlarında Sorborne Kütüphanesi'nin kullanma kuralları döneme ait bilgiler sunması açısından önemlidir. Burada kitaplar kütüphane binası içerisinde kullanılabilmiştir. Ödünç verilen kitaplara o günün sonunda getirilme zorunluluğu getirilmiştir. Kütüphaneden öğrenci ya da öğretmenler dışındakiler kitap almak istediğinde kitabın değeri kadar bir karşılık bırakmak zorunda kalmışlardır. Fakat koleksiyonun büyük bir bölümü zincirlenmiştir (Harris, 1995:110; Thompson,1977:69-70). Bu yüzyıllarda halkın (özellikle köylü sınıfın) bilgiye erişimi için geçerli olan şey paradır. Bu da kütüphanelerin toplumsallaşma ön koşullarından olan ücretsiz hizmet ilkesi ile örtüşmemektedir. Ayrıca o dönemin gelir dağılımındaki eşitsizlik; soylu, tüccar ve din adamları dışındaki halkın, kütüphaneye, kitaba yani bilgiye erişimini engellemiştir. Avrupa'nın birçok yerinde olduğu gibi İtalya'daki üniversitelerde özel alanlarda enstitü ve fakülte kütüphaneleri bulunduğu ve birçoğunun 100.000 civarında kitaba sahip olduğu belirlenmektedir (Jonson, 1970:259). XIV. yy ve sonlarındaki Paris Üniversitesi'ndeki diğer kolejler kendi kütüphanelerini oluşturmuştur. Bu üniversite merkez kütüphanesine XIX. yy. da sahip olabilmıştır. Oxford'un 1200 yılından önce bir "studium generale" olarak tanımlanmasına karşın, Papa tarafından tanınması ve tam bir üniversite kanununa sahip olması 1214'lü yıllara kadar sür-

müştür. Lincoln Piskoposu Robert Grosseteste, 1253'te Oxford'daki Greyfriars'a küçük bir kütüphane vermiştir. Ayrıca St. Mary's Kilisesi'ndeki bilim adamlarının genel kullanımı için küçük bir kütüphane bulunmasına karşın burası yetersiz kalmıştır. Oxford'daki kolej kütüphanelerinin çoğu XIV. yy. ve sonlarında kurulmuştur. Örneğin Merton Koleji 1274'te kurulmuş fakat kütüphanesi resmen 1377'de açılmıştır. Avrupa'nın diğer bölgelerinde de 1500'lerden önce benzer durumlar görülmektedir. İspanya'da Sevil'den İsveç'te Uppsala'ya, Sicilya'da Katanya'dan, İskoçya'da Aberdeen'e 75'ten fazla kütüphane kurulmuştur. Hepsi de örgütlenme olarak Paris ve Oxford'daki yapı modelini kendilerine örnek almışlardır. Ancak bu kıtada merkez kütüphanelerin oluşumu kolej ve enstitü kütüphanelerinin oluşturulmasından birkaç yüz yıl sonra gerçekleşebilmiştir (Harris, 1995:111-112). 1402'de İngiltere'de kiralık kitap veren kütüphaneler açılmıştır. Naccola Niccoli'nin ölümünden (1436) sonra 800 ciltlik kütüphanesi halkın kullanımına açılmıştır (Smith, 1968:36-37). Bu gelişmelere rağmen Ortaçağ Avrupası üniversitelerini yaratırken araştırma faaliyetlerini destekleyen araştırma kaynaklarını bulduran kütüphanelerini dinsel kurumlara bağımlı olmaktan kurtaramamıştır. Kütüphaneler kaynaklar açısından üniversiteyi beslemekte yetersiz kalmıştır. O dönemin kütüphane kullanımı içerisinde kitapların ödünç verilmesi önemlidir fakat birçok kitabın zincirlenmesi ve herkese ödünç verilmemesi hizmet bazında ilerlemeyi durduran bir süreç olmuştur.

Üniversite kütüphanesini manastır kütüphanelerinden ayıran en temel özelliklerinden birisi üniversite kütüphanelerinde kitapların saklanmak için değil kullanılmak için olduğu ilkesinin benimsenmesidir. Ayrıca kullanım sonunda yıpranan kitapların sıkça ödünç alındığı sonucuna varmak olasıdır (Harris, 1995:115). Bu gelişmeler Avrupa'nın feodal yapısı içerisinde okuyan, eleştiren ve sorgulayan nesillerin yetişmesi için zemin oluşturmuştur. Manastır; kütüphaneleri, kitabı, bilgiyi yıllarca saklamış, üniversiteler ise bilgiyi yaymaya, toplumsallaştırmaya başlamışlardır.

Makale daha sonraki sayıda devam edecektir.

KAYNAKÇA

- Aytaç, Kemal. (1980). *Avrupa eğitim tarihi: Antik çağdan 19. yüzyılın sonlarına kadar*. Ankara: A.Ü. D.T.C.F.
- Benevolo, Leonardo. (1995). *Avrupa tarihinde kentler*. Çev. Nur Nirven. İstanbul: AFA.

- Boorstin, Daniel. (1996). *Keşifler buluşlar: İnsanı kendini ve dünyayı araştırmanın öyküsü*. Çev. Fatoş Dilber. Ankara: İş Bankası.
- Goff, Jacques Le. (1994). *Ortaçağda entellektüeller*. Çev. Mehmet Ali Kılıçbay. İstanbul: Ayrıntı.
- Göney, Süha. (1984). *Şehir coğrafyası*. İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi.
- Harris, Michael H. (1995). *History of libraries in the western world. 4. bs*. Lanham: Scarecrow Press.
- Holton, R. J. (1999). *Kentler kapitalizm ve uygarlık*. Çev. Ruşen Keleş. Ankara: İmge.
- Huberman, Leo. (1982). *Feodal toplumdan yirminci yüzyıla*. Çev. Murat Belge. 3. bs. Ankara: Dost Kitabevi.
- Jonson, Elmer D. (1970). *History of libraries in the western world. 2. bs*. Metuchen, N.J.: The Scarecrow.
- Keleş, Ruşen. (1993). *Kentleşme politikası*. 3. bs. Ankara: İmge.
- . (1984). *Kentleşme ve konut politikası (kentbilim ilkeleri)*. Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi.
- Ribard, Andre. (1983). *İnsanlığın tarihi*. Çev. Erdoğan Başar (Berkay), Şiar Yalçın ve Hilal Berkay. 2. bs. İstanbul: Say.
- Smith, Josephine Metcalfe. (1968). *A Chronology of librarianship*. Metuchen: Scarecrow Press.
- Soysal, Özer. (1997). "Bilgi üzerine çeşitlemeler/4: Mesleki algılama," *Düşünceler Ocak-Haziran (31-34)*: 5-9.
- Tanilli, Server. (1984). *Yüzyılların gerçeği ve mirası: İnsanlık tarihine giriş: İlkçağ*. Ankara: Say.
- . (1986). *Yüzyılların gerçeği ve mirası: İnsanlık tarihine giriş: Ortaçağ*. Ankara: Say.
- Thompson, James. (1970). *A History of principles of librarianship*. London: Clive Bingley.
- Timuçin, Afşar. (1992). *Düşünce tarihi*. İstanbul: BDS Yayınları.
- Tuna, Korkut. (1987). *Şehirlerin ortaya çıkışı ve yaygınlaşması üzerine sosyolojik bir deneme*. İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi.
- Ülken, Hilmi Ziya. (1969). *Sosyoloji sözlüğü*. İstanbul: MEB Basımevi.
- Yılmaz, Bülent. (1999). "Halk kütüphanesinin toplumsal kaynakları üzerine bazı saptamalar: bir giriş", *Bilginin Serüveni: Dünü, Bugünü ve Yarını* içinde (544-564). Yay. Hazl. Özlem Bayram ve diğerleri. Ankara: Türk Kütüphaneciler Derneği.
- Yörükkan, Ayda. (1968). *Şehir sosyolojisinin teorik temelleri: Temel kavramlar teoriler ve problemler*. Ankara: İmar ve İskan Bakanlığı.